

Kinga PALUS

Wydział Architektury, Politechnika Śląska

KSZTAŁTOWANIE ARCHITEKTURY SAKRALNEJ LAT 80. XX W. W REGIONIE PODHAŁA

Streszczenie. Architektura sakralna regionu Podhala przez stulecia nawiązywała do wzorców tradycyjnych, zachowując ciągłość funkcjonalną, konstrukcyjno – materiałową, formalno – dekoracyjną, stanowiąc niewyczerpalną skarbnicę dla inspiracji twórczych przyszłych budowniczych. Artykuł porusza problematykę formy architektonicznej w kontekście krajobrazu, ukazując możliwe drogi rozwoju współczesnego budownictwa sakralnego przyjętego obszaru badawczego, tak aby nie doszło do zatracenia tożsamości regionu – ciągłości tradycji, będącej obecnie jednym z sygnałów kryzysu naszej cywilizacji.

THE INSPIRATION OF THE TRADITION IN THE SACRAL ARCHITECTURE OF PODHALE

Summary. For centuries, the sacral architecture of the Podhale Region has referred to the patterns of the tradition preserving functional, constructional, material and ornamental continuity, which was an invaluable source of inspiration for future architects and designers. The article deals with the architectural form presented with the landscape in the background showing the possible guidelines of contemporary architecture in the area of this region, so that its unique identity and the tradition's continuity, being recently one of the signals of our civilization crisis, will not disappear.

1. Wstęp

Tradycja. W słowniku badań nad społeczeństwem i kulturą słowa „tradycja” i „tradycyjny” należą do najbardziej powszechnie używanych terminów. Stosuje się je, aby opisać i wyjaśnić powtarzanie się struktur postępowania i wzorów myślenia w zbliżonej formie przez kilka pokoleń. Słowo „tradycja” mówi o przekazie, nawarstwianiu, a także o tym, co dawne i chociaż okryte patyną może się odrodzić, promieniując z przeszłości [5].

Jednym z problemów, na jakie można natrafić podczas analizy tradycji, jest połączenie nowoczesności i tradycyjności. T.S. Eliot stwierdza, że te dwa żywioły współistnieją ze sobą, a oryginalność nowoczesności działa w ramach tradycji [1].

Pojmowanie pojęć tradycji i nowoczesności powinno polegać na kompromisie, na umiejętności czerpania z obu fenomenów, które wzajemnie się nie wykluczają.

Nowoczesność. Przełom XIX i XX w. wyznacza granicę pomiędzy kulturą – „tradycją” a rozwojem cywilizacji – „postępem”.

„Kultura” i „cywilizacja” stanowią łączność i pełnią znaczącą rolę w odniesieniu do architektury współczesnej. Cywilizacja tworzy materialny wymiar współczesności, natomiast kultura reprezentuje duchowe wartości każdej epoki. Architektura nie wypływa jedynie z osiągnięć techniki „ducha epoki”, lecz odzwierciedla także wartości ludzkich poczynań, stając się „czytelny” tekstem kultury” [2].

Istnieją zatem dwa wymiary: tradycja i związana z nią kultura (zachowawczość), cywilizacja - nauka, ideologia architektów, zmieniające się warunki życia, rozwój gospodarczy, ekonomiczny, społeczny, techniczny (postęp).

2. Tradycja i jej kontynuacja w architekturze sakralnej regionu Podhala

Wykształcony w XV w. model drewnianej architektury sakralnej tzw. „grupy kościołów podhalańskich” Dębna, Harklowej, Łopusznej czy Grywałdu, pomimo zmieniających się trendów, pozostawał właściwie niezmienny przez stulecia, opierając się wpływowi następujących po sobie stylów.

W XVII w. nastąpiło dopełnienie procesu rozwojowego, w którym osiągnięta została optymalizacja obiektu sakralnego, jakim był kościół, pod względem struktury przestrzennej (układ rzutu, forma architektoniczna); elementów składowych w postaci wież, wieżyczek na sygnaturkę, podcieni; rozwiązań konstrukcyjno – materiałowych oraz form detalu. Wykształcony został jednolity typ tradycyjnej drewnianej architektury sakralnej, który w następnych stuleciach ulegał tylko nieznacznym modyfikacjom i ulepszeniom.

Kościół wybudowane w XIX w. w regionie Podhala nie różniły się w znacznym stopniu od pierwowzorów (np. Zakopane – Pęksowy Brzyzek, Nowe Bystre, Witów, Ząb). Doskonalona na drodze ewolucji forma architektoniczna charakteryzowała się logiką funkcji, formy i konstrukcji.

Tradycyjne kościoły regionu Podhala stały się źródłem inspiracji dla architektury murowanej. Kontynuacja i naśladowanie wzorów wypracowanych przez cieśli i rzemieślników doprowadziła do zachowania relacji pomiędzy drewnianym budownictwem a współczesną architekturą kościołów murowanych, co uwidacznia się w założeniach urbanistycznych oraz cechach architektonicznych.

Według badacza tejże architektury Jana Łasia tajemnica i fenomen współczesnego budownictwa kościołów na obszarze Podhala polega „na trudnej w zdefiniowaniu sztuce wyważania proporcji między nowoczesnością i postępem z jednej strony a tradycją z drugiej”¹. Wymagane jest więc doświadczenie, szczególnie wiedza o kulturze, tradycjach budowlanych, tworzywach, technologii, a także podkreślana niejednokrotnie przez Stanisława Witkiewicza

¹ Cyt.: Łaś J.: Drewniana architektura skalnego Podhala – sto lat rozwoju techniki budowania i zdobienia [w:] Budownictwo ludowe w górach. Materiały z sympozjum, Kraków 2000, s. 102.

sprawa talentu, bowiem często jego brak „*jest przyczyną odrzucania tradycyjnych wzorów i form mimo ich bezspornych wartości*”.²

3. Współczesne tendencje kształtowania nowoczesnej architektury sakralnej regionu Podhala – główne identyfikatory: tradycja i nowoczesność

Do opracowania studialno – analitycznego współczesnej architektury sakralnej przeznaczono 5 reprezentatywnych budynków obszaru miasta Zakopane o zróżnicowanych uwarunkowaniach:

- urbanistycznych,
- architektonicznych,
- konstrukcyjno – materiałowych,
- formalno – dekoracyjnych,

przyjmując zasadę przedstawienia różnorodnych tendencji występujących w ramach całego zjawiska.

Wybrane realizacje z pewnością nie reprezentują całej sytuacji w zakresie poszanowania tradycji we współczesnych realizacjach sakralnych na Podhalu. Oprócz budynków przedstawionych w niniejszym artykule, co do których można posłużyć się kryterium twórczej inspiracji lokalną tradycją w formach syntetycznie przetworzonych (podtrzymanie idei, atmosfery regionu, czynnika kulturowego; duchowa więź z przeszłością; konserwatyzm miejscowego społeczeństwa i projektantów), istnieją, niestety, obiekty trudne do zaakceptowania, negatywnie kontrastujące z krajobrazem Podhala, których rozwiązania w mniej udany sposób nawiązują do tradycji (bezpośrednie odwołanie do tradycji, przejmowanie dawnych rozwiązań formalnych – cytaty, kopia, naśladownictwo, automatyzacja).

Tabela 1 [4, 7]

Zestawienie reprezentatywnych przykładów współczesnej murowanej architektury sakralnej

fol.1. autor

1. KOŚCIÓŁ ŚW. KRZYŻA, UL. ZAMOYSKIEGO PROJ. WITOLD CĘCKIEWICZ, 1983 R.

- rzut podłużny, dwunawowy, budynek dwupoziomowy;
- prosta bryła nakryta wysokim spadzistym dachem (typ architektury namiotowej – nawiązanie do tradycyjnego budownictwa sakralnego);
- wysoki dach i daszek portaliku nad wejściem głównym, lukarny, tzw. „rysie”, „jodełki”, z zewnątrz oblicowane kostką granitową – materiałem górzystej, skalnej przyrody.

²Cyt.: Łaś J.: Drewniana architektura skalnego Podhala – sto lat rozwoju techniki budowania i zdobienia [w:] Budownictwo ludowe w górach. Materiały z sympozjum, Kraków 2000.

cd. tabeli 1

 <p>fot.2. autor.</p>	<p>2. KOŚCIÓŁ MATKI BOŻEJ CUDOWNEGO MEDALIKA NA OLCZY, PROJ. TADEUSZ GAWŁOWSKI, LATA 1981-1988.</p> <ul style="list-style-type: none"> - rzut swobodny, strzelista, ekspresyjna architektura harmonijnie łącząca się z panoramą Tatr w tle; - bryła kościoła złożona z pięciu segmentów, o zróżnicowanej wysokości; - typ architektury namiotowej, „dachokształtnej” czerpiącej wzory z budownictwa regionalnego przetworzonego w konstrukcje żelbetowe; - podmurówka z granitowego kamienia – materiału górzystego klimatu; - regionalizm w doborze rzeźb i wyposażeniu wnętrza – „kołkowane” drzwi z motywem tzw. „słoneczka”.
 <p>fot.3. autor.</p>	<p>3. SANKTUARIUM MB FATIMSKIEJ NA KRZĘPTÓWKACH PROJ. STANISŁAW TYLKA Z ZAKOPANEGO, 1987 R.</p> <ul style="list-style-type: none"> - rzut podłużny, jednonawowy – salowy; prezbiterium wieloboczne, konchowe w kształcie tiary papieskiej; budynek jednopoziomowy; - wieża o rzucie kolistym, zwężająca się ku górze - nawiązanie do greckiej kolumny (kanelury); - u dołu iglicy architektoniczna korona, złożona z kilku daszków – rozwiązanie z drewnianych, tradycyjnych kościółków Podhala; - partie okien podkreślone „pilastro – lizenami” zamiast głowic zakończone „rysiami”; - typ kościoła namiotowego o uniesionym dachu, w szczycie którego znajduje się typowy daszek podhalański; - podmurówka oblicowana granitowym kamieniem – materiałem nieobcym w górzystym klimacie; - Architektura „klamrą spinająca” tradycję i współczesność.
 <p>fot.4. autor.</p>	<p>4. KOŚCIÓŁ PW. MIŁOSIERDZIA BOŻEGO NA CHRAMCÓWKACH PROJ. JANUSZ INGARDEN Z KRAKOWA, 1988 R.</p> <ul style="list-style-type: none"> - kościół dwupoziomowy; - rzut – cztery rozsunięte ćwiartki koła przylegające do ramion krzyża greckiego – plan centralizujący; - typ kościoła namiotowego – „dachoprzestrzennego”; - miejscowy materiał – otoczaki w podmurówce, gont pokrywający wysoki dach; - typy daszków: przyczółkowy (nad wejściem), łamany – polski (nad kopułą); - drzwi lukowe z motywem tzw. „słoneczka” i kowalskimi okuciami; - tzw. „rysie”, elementy zdobnictwa podhalańskiego.
 <p>fot.5. autor.</p>	<p>5. KOŚCIÓŁ PW. MIŁOSIERDZIA BOŻEGO NA CYRHLI PROJ. TADEUSZ JĘDRYSKO Z NOWEGO TARGU, 1988 R.</p> <ul style="list-style-type: none"> - rzut podłużny, obiekt jednopoziomowy; - forma rozrzeźbiona; - dach siodłowy, kryty blachą z typowymi dla architektury podhalańskiej lukarnami; - podcienia - nawiązanie do tzw. „sobot” tradycyjnych kościołów drewnianych; - wieża o ścianach zwężających się ku górze - inspiracja budownictwem drewnianym; - detal podhalański we wnętrzu i na zewnątrz obiektu; - sylwetka wpisana w krajobraz podhalański.

We wszystkich przytoczonych przykładach poddanych analizie obserwuje się tożsamość architektury tych kościołów z miejscem – regionem, w którym zostały usytuowane. Uwidacznia się także nurt współczesny – świadectwo czasu powstania, lecz jednak z uwzględnieniem cech kulturowych pozwalających klasyfikować je jako rozwiązania podejmujące próbę kontynuacji wątków architektury miejscowej.

4. Próba uogólnienia cech mających wpływ na kształtowanie budynków współczesnej architektury sakralnej regionu Podhala

Zagadnienia dotyczące współczesnej architektury sakralnej pięciu reprezentatywnych budynków regionu Podhala (p. 2) rozpatrzono w IV grupach tematycznych oraz sprecyzowano wnioski:

(I Grupa) – ZAGADNIENIA SYTUACYJNO – KRAJOBRAZOWE

Uwarunkowania urbanistyczne zostały przeanalizowane ze względu na lokalizację budynku:

- w konkretnej przestrzeni - specyficznego górskiego obszaru, jakim jest region Podhala: sposób wpisania w krajobraz naturalny, zintegrowanie z otoczeniem.

Wniosek:

1. Widoczna potrzeba poszukiwania odniesienia do kontekstu miejscowej architektury i kontynuacji jej cech – wynik wielowiekowych tradycji budownictwa dostosowywanych do uwarunkowań otoczenia.
2. Nawiązanie do istniejącego krajobrazu architektonicznego, w obrębie którego obowiązują wypracowane przez wieki reguły:
 - respektowanie warunków naturalnych wynikających z miejsca lokalizacji (bezpośrednie otoczenie – działka, sąsiadujące otoczenie – tkanka miejska,) oraz tła – krajobrazu (forma na tle);
 - rozwiązania odpowiadające warunkom klimatycznym (opady atmosferyczne, amplitudy temperatur, nasłonecznienie) oraz krajobrazowym (ukształtowanie terenu, warunki gruntowe);
 - zharmonizowanie z otoczeniem.

Cechy regionalne nie ulegną zmianie, ponieważ topografia i klimat dają każdemu krajowi *„jego własne kwiaty, które nigdzie indziej tak nie rozkwitają, a nade wszystko dają mu własne niebo określające charakter ludzi i krajobraz”*.³ Aktualne dziś są nadal słowa Władysława Matlakowskiego, iż w każdym miejscu *„inne panują żywioły, inna atmosfera, inne kształty,*

³ Cyt.: Dubos R.: Pochwała różnorodności, biblioteka myśli współczesnej. Państwowy Instytut Wydawniczy, 1986, s. 121.

inne barwy, inne niebo (...)”.⁴ D. H. Lawrence natomiast stwierdza: „*Każde miejsce na kuli ziemskiej innym emanuje życiem, inne ma wibracje, inne wydzielanie chemiczne, jest biegunem innej gwiazdy (...)*”.⁵

Efektem tego jest powstanie odrębnego dla danego obszaru krajobrazu architektonicznego, w którego obrębie obowiązują wypracowane przez wieki reguły nazywane architekturą regionalną.

(II Grupa) – STRUKTURA PRZESTRZENNA

Analiza ze względu na strukturę przestrzenną:

- forma architektoniczna i jej elementy składowe.

Wniosek:

1. Nawiązanie do tradycji związane ze świadomością, że tradycja w architekturze budynków sakralnych Podhala wywodziła się głównie z rozwiązań stosowanych w wiejskich kościołkach drewnianych o charakterystycznej sylwecie stromych dwuspadowych dachów z wieżą na osi fasady głównej.

2. Znalezienie odpowiedniej skali dla bryły budynku, sposobu jej ukształtowania podkreślającego i wydobywającego sakralny charakter z równoczesnym podkreśleniem specyfiki miejsca.

3. Wytworzenie nurtu współczesnej architektury sakralnej regionu odbiegającego od układów tradycyjnych: zróżnicowanie proporcji przeszkleń, skali rozwiązań architektonicznych, nawiązując jednak ściśle do korzeni budownictwa podhalańskiego.

Istotne w rozumieniu tradycji staje się nowe interpretowanie form regionalnych bryły oraz jej elementów składowych – fragmentów daszków, okapów, tzw. sobot, lecz o odmiennej skali – nigdy niecytowanych dosłownie.

Struktura przestrzenna zostaje syntetycznie przetworzona poprzez emocjonalne, sentymentalne, a przede wszystkim indywidualne nawiązanie do tradycji regionalnej [6].

(III Grupa) – ZAGADNIENIA KONSTRUKCYJNO – MATERIAŁOWE

Analiza ze względu na:

- dobór odpowiednich materiałów budowlanych.

⁴ Matlakowski W.: Budownictwo ludowe na Podhalu. Kraków 1892, s. 5-6.

⁵ Cyt.: Lawrence D. H.: Studies in Classic American Literature. Heinemann, London 1964, s. 5-6 [za:] Dubos R.: Pochwała różnorodności, biblioteka myśli współczesnej, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1986, s. 121.

Wniosek:

1. Wartość rodzimego tworzywa tkwi w jego naturalności i jest kontynuowana. Żadne tworzywo imitujące drewno czy kamień nie ma racji bytu w tym szczególnym regionie, jakim jest Podhale.

2. We współczesnej architekturze sakralnej powstającej z betonu, żelbetu i stali, drewno i kamień nadal odgrywa znaczącą rolę, podkreślając rodzimість tejże architektury i stanowiąc dowód ciągłości jej powstania i rozwoju:

- specyficzny charakter współczesnej architektury sakralnej regionu odbiegający od układów tradycyjnych poprzez inne zastosowanie materiałów (ściany murowane a nie drewniane);
- wykorzystanie miejscowego, naturalnego budulca jako materiału rodzimego wraz z zastosowaniem nowych możliwości konstrukcyjnych stanowi wyjątkowe połączenie tradycji i nowoczesności – harmonijny i twórczy dialog przeszłości ze współczesnością;
- nowe możliwości techniczne i technologiczne dają określone walory, nie niszcząc wartości wytworzonych i wypracowanych poprzez poprzednie pokolenia.

(IV Grupa) – DETAL ARCHITEKTONICZNY

We współczesnej architekturze sakralnej nadal stosowany jest tradycyjny lub inspirowany tradycją

- przetworzony z „duchem czasu” detal architektoniczny.

Zwracają uwagę takie elementy, jak: motyw tzw. „wschodzącego słońca”, układ tzw. „jodełki” oraz charakterystyczny sposób tzw. „kołkowania” drzwi oraz opasek okiennych.

Ozdobę dachu nadal stanowi tzw. „pazdur” w kształcie kwiatostanu tulipana lub lilii wykonany w nowym materiale oraz tzw. „rysie” – belki podtrzymujące okap.

Elementem zaczerpniętym z tradycji, lecz w mniejszym stopniu stosowanym w nowoczesnym budownictwie sakralnym, jest także tzw. „sosręb”, pełniący wyłącznie funkcję ozdobną a nie konstrukcyjną, co było charakterystyczne dla tradycyjnej drewnianej architektury sakralnej.

Na przykładzie detali architektonicznych stosowanych współcześnie uwidacznia się świadoma kontynuacja dawnych tradycji kulturowych.

5. Podsumowanie

1. Poszczególne okresy w podhalańskiej architekturze sakralnej, pomimo pewnych różnic wynikających z cywilizacyjnego postępu, łączy poszukiwanie i nawiązanie do tradycji regionalnej epok minionych oraz potrzeba budowania obiektów architektury sakralnej w duchu ciągłości – „dobrego kontynuowania tradycji”.

Współczesna architektura sakralna stanowi bowiem „łańcuch” pomiędzy dobrze pojętą tradycją architektoniczną a naturalnym procesem rozwoju i postępu, co dosłownie oznacza twórczą kontynuację („kontynuacja tożsamości”: miejsca, regionu) [3].

2. Projektanci w sferze swojego twórczego działania wiele pominęli czy wręcz odrzucili, przyjmując jednak znaczną część odziedziczonego kontekstu tego działania. Projektując w tak specyficznym regionie, jakim jest obszar Podhala, wzięli za punkt wyjścia wzory znane z przeszłości i przekazywane z pokolenia na pokolenie. Następnie dokonują wybiórczego asymilowania, przekształcają tradycyjne wzorce do aktualnych potrzeb, udoskonalając zgodnie z „duchem czasu”. Rezultaty oryginalnej indywidualnej twórczości wtapiają się w nurt tradycji.

3. Regionalizm staje się dowodem łączności kulturowej teraźniejszości z przeszłością, zarówno w dziedzinie budownictwa i architektury, jak i zdobnictwa.

Literatura

1. Eliot T. S.: Szkice literackie [w:] Tradycja i talent indywidualny. Warszawa 1963, s. 1-12.
2. Gądecki J.: Architektura i tożsamość rzecz o antropologii architektury. Wydawnictwo Rolewski 2005, s. 10-12.
3. Krakowska Karta Architektury Regionalnej, 1986 [w:] Rączka J. W.: Regionalizm krakowski, czyli uwagi o tożsamości „krakowskiej szkoły architektury”, Kraków 1994.
4. Kucza-Kuczyński K.: Nowe kościoły w Polsce. Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 1991, rozdz. 31, 36.
5. Shils E.: Tradycja [w:] Tradycja i nowoczesność, pod red. Kurczewska J., Szacki J., Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik”, Warszawa 1984.
6. Węclawowicz-Gyurkovich E.: Współczesna architektura regionalna. [w:] Teka 2 Architektury Współczesnej Ziem Górskich, praca zbiorowa pod redakcją Szafera T. P., Oficyna Wydawnicza „SEZ.ON”, Kraków 1996, s. 43-49.
7. Wroński J. Sz.: Architektura nowo zbudowanych kościołów w Zakopanem. Próba charakterystyki [w:] 150 lat organizacji parafialnej w Zakopanem 1847-1997. Materiały z Sympozjum, Zakopane, 24-25 października 1997, pod red. Rokosza M., Materiały Towarzystwa Muzeum Tatrzańskiego im. dra Tytusa Chałubińskiego w Zakopanem, Vol. 3, Wyd. Św. Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 1998, s. 187-208.